

PEER PASTERNAK

A Kiválósági Kezdeményezés (*Exzellenzinitiative*) mint politikai program

A MEGSZOKOTT KUTATÁSTÁMOGATÁS FOLYTATÁSA VAGY PARADIGMAVÁLTÁS?

A Kiválósági Kezdeményezés (*Exzellenzinitiative*) kezdetén nem a kiválóság állt, hanem az elit. A végén is elit állt, de most időzójelben: „Hat további egyetemet jelölt meg mostanra »elitként«” a Frankfurter Allgemeine Zeitung, ami az elitista orientálódás elvi elutasítása számára kevésbé gyanús, miután a 2007-es folyamat egyelőre befejeződött.¹ Eközben történt egy s más. A dolog merőben más irányba indult, mint ahová végül érkezett. Kövessük nyomon a Kiválósági Kezdeményezés (*Exzellenzinitiative*) ballisztikai pályáját!²

Kronológia

2004 januárjában a Német Szociáldemokrata Párt (SPD) megalkotta a *Weimarer Leitlinien 'Innovation'* című dokumentumot: „Úgy akarjuk megváltoztatni a felsőoktatási térkép szerkezetét, hogy csúcseyetemeket és kutatóközpontokat létesítsünk, melyek világviszonylatban is első osztályúak, és az olyan nemzetközi csúcseyetemekkel, mint a Harvard vagy a Stanford, versenyezni tudjanak” - olvasható ebben.³ Olaf Scholz, akkori SPD első titkár dolgozta ki az előterjesztést. Ebben többek között legalább egy német elit egyetem felállítását szorgalmazta.⁴ Ez a fogalom aztán a *Leitlinien* szövegében nem bukkant fel, de a nyilvános vita csakhamar erre az aspektusra redukálódott.⁵ Közvetlenül a kijelentést követően több oldalról is szisztematikus kibővítési akciók indultak: céljuk az volt, hogy épp, amit korlátozni kellene, ismét kiszélesítsék. „Az ezzel a megnevezéssel - elit vagy csúcseyetem - ellátandó felsőoktatási intézmények száma hónapról hónapra nőtt” - foglalta össze Ingo von Münch:

(1) F.A.Z. 2007. 10. 20. 1. old.

(2) A Kiválósági Kezdeményezés természetéből adódóan módszertanilag egyelőre kissé korlátozva vagyunk, csakúgy, mint a további pontokban: mivel az akták teljes mértékben követhetők, de nem nyilvánosak, így minden onnan származó idézetet meg lehetne támadni, ezért tartózkodunk ezektől az idézetektől. Ehelyett a nyilvánosan hozzáférhető dokumentumok elemzésére és leginkább a sajtóbeli értékelésekre támaszkodunk.

(3) SPD-Parteivorstand: Unser Land gerecht erneuern. *Weimarer Leitlinien*, „Innovation”. (SPD pártvezetőség: Az országot megfelelően megújítani. „Innováció” Weimari Irányvonalak) Berlin, 2004. 01. 06. 5. old.

(4) *Breitendebatte um Elite-Hochschule*. Offene Innovations-Klausur der SPD in Weimar. (Széles körű vita az elit egyetemről. Az SPD nyilvános innovációs klauzúrája Weimarban.) *BerlinNews*, 2004. 01. 06. <http://www.berlinnews.de/artikel.php?13881> (Hozzáférés 2004. 01. 12.)

(5) Lásd *Weimarer Leitlinien in den Medien*. (A Weimari Irányvonalak a médiában.) *Indymedia*, 2004. 01. 07. http://indymedia.org/2004/01/7129_7.shtml (Hozzáférés 2004. 01. 12.)

„Olaf Scholz még 'legalább egyről' beszélt, Peter Glotz már 'kettőt vagy hármat' tart ésszerűnek. A Wissenschaftsrat elnöke, Karl Max Einhäupl 'négy-hatról' beszél, a DFG elnöke, Ernst-Ludwig Winnacker 'ötöt-hatot' követel, az oktatási és kutatási miniszter asszony Edelgard Bulmahn 'ötig' és 'kb. tíz' között ingadozik. A Hamburgi Egyetem elnöke, Jürgen Lüthje a saját egyetemére gondolva, amely feltételezhetően nincs a tíz legjobb között, 'tíz-tizenöt elit egyetemet' tartana kívánatosnak. A pálmát mindenesetre az oktatási miniszteri konferencia vihetné el - tizenhittal.”⁶

Az eredeti sugallat az akkori SPD első titkártól és az ő pártelnök-kancellárjától indult ki. A szakma-
 ilag illetékes miniszter asszonynak viszonylag hamar sikerült magához ragadni a kezdeményezést. Két eszközzel tette ezt: az egyik egy PR ellentámadás volt, a kissé puccos „Brain up! Németország keresi a csúcseyetemeit”⁷ elnevezéssel (kikölcsönözve egy RTL castingból); másrészt a tudományból érkező javaslatok ügyes átvételével. A tudomány képviselői kifejezetten arra a problémára mutattak rá, amely ezek szerint a politikában kevésbé ismert: kiemelkedő minőséget nem a komplett egyetemek esetében, hanem egyedül az egyes szakok szintjén lehet megállapítani. Ez a megállapítás kompetens módon ismét csak magából a tudományból következhet.

Ezt követően elindult a fokozatos pragmatizálás folyamata. Mivel tekintettel kellett lenni a föderális érzékenységre, ezért be kellett vonni a Szövetségi Bizottságokat (BLK), az Oktatási Miniszterek Konferenciáját (KMK) és a Miniszterelnöki Konferenciát (MPK) is. Egyéb más, a szövetségi tagok és az országos vezetés közti politikai szavazási procedúrákhoz képest a Kiválósági Kezdeményezés módozatainak tisztázása gyorsan zajlott le - ha nem is kerülőutak nélkül.

A szövetségi tartományok első ötlete, miszerint támogassák a szakok szerinti hálózati képzést, csupán epizód maradt. Az, hogy az állam a költségek 75%-át átvállalja, szárnyakat adott a tartományok egyezkedési hajlandóságának. Már 2004. március 29-én alapjában véve megegyeztek a BLK-ban (*BLK=Bund-Länder Kommission: 2007.december 31-ig foglalkozott az oktatással és kutatással - a szerk.*) arról, hogy elindítanak egy „kiválóság kezdeményezést”. A tudományos államtitkárok munkacsoportjának kellett volna kidolgozniuk a részleteket. Néhány tartomány által ekkor felvetett javaslatot, miszerint a versenyt a DFG szokásos eljárási keretei közé szorítsák, elvetették. De a DFG és a Wissenschaftsrat kiemelkedő szerephez jutottak mint lebonyolítók. Ezzel alapjában véve a tudományos teljesítmény- és értékelési logika az ő elbírálásuk alá esett.

Az, hogy végül egy három pillérré támaszkodó programot dolgoztak ki, a komplett egyetemre történő összpontosításra vonatkozó kritikát is kiállta: miközben a (legjövendőleg) támogatási irány,

(6) Ingo von Münch: „Elite-Universitäten“. Leuchttürme oder Windräder?. („Elit egyetemek“. Világítótoronyok vagy szélkerekek?) Hamburg, 2005. 5-8. old

(7) 2004. 01. 23-án bemutatva, ld. BMBF: Bulmahn will Forschungssystem umfassend modernisieren.

Wettbewerb um Spitzenuniversitäten startet in diesem Sommer. (Bulmahn átfogóan akarja módosítani az oktatási rendszert. A csúcseyetem-verseny a nyáron kezdődik.) Sajtóközlemény 09/04, 2004. 11. 26. <http://www.bmbf.de/press/1053.php> (Hozzáférés 2004. 11. 30.) Két jellemző reakció az akció címére: Hans-Manfred Niedetzky, a Nyelvápoló Egyesület elnöke: „Ha vetünk egy pillantást az Oxford Dictionary-be, látjuk, hogy a brain igeként is szerepel: I'll brain you. Ez a köznapi szófordulat azt jelenti: Mindjárt kapsz egyet a pofádba! Deutsche Sprachwelt. www.deutsche-sprachwelt.de/forum/brain-up.shtml (Hozzáférés 2004. 02. 13.) Spiegel online, 2004. 06. 07: „Überall in Deutschland
 hirnt es heftig, seit Bundesbildungsministerin Edelgard Bulmahn den Hochschulen viel Geld in Aussicht gestellt hat.“ („Egész Németországban lázasan agyalnak, mióta Edelgard Bulmahn sok pénzt helyezett kilátásba a főiskolák számára.) www.spiegel.de/unispiegel/wunderbar/0,1518,3_03094.00.html (Hozzáférés 2004. 10. 12.)

a „jövőkoncepció” az egyetemeket, mint olyanokat vette célba, mégis a kiválóságok klaszterek és a doktori iskolák szakjainak, illetve szakcsoportjainak szolt a támogatás. Ugyanígy áthelyezték a tartalmi súlypontokat is. Az SPD elnökség *Weimarer Leitlinien*-jében elitképzésről és piacképes innovációról volt szó. Most, mivel a szövetségi szint (messzemenő) illetéktelen az oktatásban, már a kutatásról, mégpedig elsősorban alapkutatásokról, valamint a tudományos utánpótlás támogatásáról beszéltek. 2004. június 8-án a szövetségi kancellár és a tartományi miniszterelnökök ülésén a „versenykiírást” jóváhagyták.

Négy héttel később azonban újabb akadály merült fel, mert a tartományok a Szövetségi Bizottságokban blokkolták a folyamatot: a Kiválósági Kezdeményezést függővé tették a föderalizmus reformok előmenetelétől, és bizonytalan időre elnapolták. Csak nehezen lehetne összefüggést találni a két említett dolog között. Rése volt az általános föderalista pókernek. Ennek az évnek a decemberében fokozódott a helyzet: a Szövetségi Alkotmánybíróság kimondta, hogy csak a tartományok illetékesek a felsőoktatási intézmények ügyeiben.⁸ Ezzel a német uniós pártok (CDU-CSU) által dominált tartományok előtt megnyílt a Kiválósági Kezdeményezéstől való visszalépés lehetősége. 2005. április 6-án ismét majdnem mindenki az ügy mellé állt, csak Hessen tartott ki töretlenül az elutasítás mellett. De 2005. június 11-én megnyerték a hesseni beleegyezést is. Összességében az eredetileg tervezett egy vagy néhány egyetem Gerhard Schröder általi elit egyetemé minősítéséből tudományos verseny kerekedett.⁹ „országos és tartományi Kiválósági Kezdeményezés a német főiskolákon a tudomány és kutatás támogatására” 2006 és 2011 között.¹⁰

Két körben egyeztek meg. Az első kiírás 2005 közepén indult. Erre aztán mindenhol számos egyetem magát, mint kiváló intézményt igazából vagy vélten kiváló programpapirokkal mutatta be: a kiválóság mint akarat és képzet (Utalás Schopenhauer „Die Welt als Wille und Vorstellung” művének címére - a szerk.). A 2005. szeptember 30-i határidőig 319 pályázatvázlat érkezett be, ebből 157 kiváló csoportra, 135 tudományos fokozatot adó iskolára és 27 jövőkoncepcióra. November-december folyamán 20 nemzetközi szakértői csoport értékelte ezeket.¹¹ A DFG adatai szerint a kritériumok a következők voltak: tudományos minőség, interdiszciplináris hozzáállás, nemzetközi láthatóság, valamint az egyetemen kívüli regionális kutatási kapacitás integrálása.¹² A német résztvevők meglepetésére a külföldi szakértők ezen kívül különösen érdeklődtek a látszólag érdektelen aspektusok iránt, mint például a tervezett intézkedések során a nemek egyenjogúsága.

(8) A junior professzúra mint a habilitáció helyettesítése bevezetéséről qua HRG (2004. 07.2 7-i ítélet, Az. 2 BvF 2/02) és a tandíj HRG tiltásáról szóló döntésben (2005. 01. 26-i ítélet, Az. 2.BvF 1/03), mellyel az országos keretösszegek kompetencia igen korlátozottá vált.

(9) Vagy ahogyan 2008-ban az Oktatási és Kutatási Minisztérium államtitkára a „Kiválósági Kezdeményezés politikai kiindulópontjára, az elit egyetem elnevezésre” emlékezett: „A Kiválósági Kezdeményezés példa arra, hogy egy politikai impulzusból, melynek magát nem maga a kérdés jelentette, a föderális tisztázási és tárgyalási folyamatok során valami jó alakult ki. Mert az az elképzelés, hogy elit egyetemeket politikai kinyilatkoztatás útján létre lehet hozni, sem a realitásokkal, sem a hagyományokkal, sem pedig a német főiskolák kihívásaival nem volt összhangban. Ezzel szemben a tudománypolitikai eredmény, a Kiválósági Kezdeményezés mind a realitással, mind a hagyományokkal és a kihívásokkal összhangban áll.” Michael Thielen államtitkár beszéde a Oktatási és Kutatási Minisztériumban a Német Tudomány Támogatói Szövetségének Konferenciáján (Konferenz des Stifterverbands für die Deutsche Wissenschaft) a Kiválósági Kezdeményezés témában 2008. április 1-jén Berlinben. Id. www.stifterverband.de/pdf/thielen_rede.pdf (Hozzáférés 2008. 04. 04.)

(10) Lásd Szövetségi és tartományi megállapodás a Szövetség és a tartományok Kiválósági Kezdeményezéséről a tudomány és kutatás támogatására a német főiskolákon, tervezet (2005. április 4.) www.bmbf.de/pub/vereinbarung_exzellenzinitiative.pdf (Hozzáférés 2005. 04. 04.)

(11) „A kerekén 300 szakértőnek kb. 60%-a Európából érkezett, 30%-a a tengeren túlról, és 10%-a Németországból.” (DFG/Wissenschaftsrat: Sajtóközlemény. Első körben döntöttek a Kiválósági Kezdeményezésről, 2006. 10. 13. 2. old.)

(12) DFG/Wissenschaftsrat: Közös sajtóközlemény. Első döntések a Kiválósági Kezdeményezésben, 2006. 01. 20.

2006 januárjában nekiálltak a munkának a DFG szakbizottságai (a tudományos fokozatot adó iskolák és kiváló csoportok szakbizottsága), a Wissenschaftsrat stratégiai bizottsága (jövőkonceptiók) és a kettőből létre hozott közös bizottság. Kiválasztottak 90 tervezetet (36 egyetem által készítették közül). Ezek alkotóit felkérték, hogy dolgozzanak ki egy-egy pályamunkát. Ugyanilyen értékelési folyamatot követően, 2006 októberében a DFG bíráló plenumának - melyben a tudomány 39, a politika 32 szavazattal rendelkezett - győztest kellett hirdetni az első körben. Eközben a politika és a tudomány alaposan összeveszett.

A csak nehezen leplezhető botrány okai és lefolyása nem tisztázott. Kezdetben úgy tűnt, a tudomány sikeresen védte autonómiáját a saját határait túllépő politikával szemben: „A miniszterek szerették volna, ha az eszközök elosztásánál [...] a kérdéstől idegen szempontokat is figyelembe vettünk volna. [...] De elvárásaik ellenére a kutatók semmilyen vitás esetet nem tártak eléjük megítélés céljából.”¹³

Röviddel ezután másképp lálták mindezt: a tárgyhöz nem kapcsolódó mérlegelések nem a politikusokra, hanem az érintett tudósokra voltak jellemzőek némely támogatási döntés meghozatalánál. Egyes kiváló csoportokat és tudományos fokozatot adó iskolát feljebb helyeztek volna, hogy bizonyos jövőkonceptióknak biztosítsák a támogatást. A schleswig-holsteini oktatási miniszter, Dietrich Austermann beszámolt egy kielői kiválósági klaszterről, melyet a szakértők is nagyra értékelték. De aztán levették a listáról, hogy helyet csináljanak egy bajor projektnek.¹⁴ Voltak tehát olyan pályázatok, amik jobbak voltak azoknál, melyek helyezést értek el, így Austermann.¹⁵ Ilyen a Münchener Műszaki Egyetem kiválósági klasztere és tudományos fokozatot adó iskolája, de ennek a nem-támogatása (támogatásra érdemes) MME-jövőkonceptiójának a támogathatóságába került volna. A Münchener Egyetem jövőkonceptiójának is megítélték a támogatást, holott vegyes értékelést kapott. „A tudósok végül megadták a müncheni tervezetre a pénzt - és megtagadták azt Tübingentől, Kieltől és a Berlini Műszaki Egyetemtől, pedig azok pályázatát korábban a nemzetközi zsűri kifejezetten jobbnak minősítette.”¹⁶

A résztvevő tudósok másképp látták a dolgokat. „Nem volt több [...] jó pályázat, amit az oktatási miniszterek elé lehetett volna terjeszteni” - sajnálkozott Ernst-Ludwig Winnacker, a DFG elnöke. „Rosszakat mégsem adhattunk a kezükbe” - egyfelől. Másfelől ugyanebben az interjúban ez is elhangzott: „Több, most nem támogatott pályázat is kiváló kutatásokat tartalmazott.”¹⁷ Günter Stock, a Berlin-Brandenburgi Akadémia elnöke hangsúlyozta: „Nem értettünk ugyan egyet abban a kérdésben, hogy a nem egyértelmű pályázók esetében további érvek mentén kompromisszumos megoldást találjunk-e, hogy a megadott kvótát öt egyetem megnevezésével mégis elérjük, valamint hogy az észak és dél között fennálló esetleges strukturális egyenlőtlen-

(13) Jürgen Kaube: Qualität als Skandal. Politikerwut: Streit um die Exzellenz-Universitäten. (A minőség, mint botrány. Politikusdüh: Vita az elit egyetemekről.) F.A.Z. 2006. 10. 14. 39. old.

(14) Idézet. Christian Schwägerl: Der Coup der forschenden Forscher (A fürge kutatók bajnoksága.) F.A.Z. 2006. 10. 15.

(15) Idézet. Tilmann Warnecke - Amory Burchard: „Das geht nicht mal im Dorparlament“. („Ilyen még Mucsajrócsógén sincs.”) Új kritika az elitverseny döntéséről. Tagesspiegel, 2006. 10. 18.

(16) Uo., lásd Idézetek a (bizalmas) értékelő véleményekből. Anja Kühne - Tilmann Warnecke: Exzellentes Mittelmaß. Die Siegerunis waren im Elitewettbewerb nicht so überlegen, wie behauptet wird. Die Sitzungsunterlagen werfen Fragen auf. (Kiváló középserűség. A győztes egyetemek az elitversenyben nem voltak annyival jobbak, mint ahogy állítják. Az ülés dokumentumai kérdéseket vetnek fel.) Der Tagesspiegel, 2006. 10. 17., valamint Frank Pergande: Die zweite Runde soll besser laufen. Bei der Exzellenzinitiative hat die Wissenschaft ein schlechtes Gewissen gegenüber der Politik. (A második körnek jobban kell sikerülnie. A Kiválósági Kezdeményezés során a tudomány rossz lelkiismerettel áll a politikával szemben.) F.A.Z. 2006. 11. 10. 12. old.

(17) Ernst-Ludwig Winnacker (interjú): „Es waren nicht mehr gute Anträge da“. („Nem volt több jó pályázat.”) Der Tagesspiegel, 2006. 10. 16.

ségeket kiegyenlitsük.”¹⁸ Végül aztán mindkettőről lemondtak, és három egyetemet jelöltek támogatásra a jövőkoncepciójukért. Emellett 18 tudományos fokozatot adó iskolát és 17 kiváló csoportot választottak ki.¹⁹

A második forduló már el is kezdődött 2006 szeptemberében és 2007 októberében zárult. Pályázhat- tak új tervekkel, de az első fordulóban nem nyertekkel is. 70 egyetemről 261 új tervezet érkezett be (118 tudományos fokozatot adó iskola, 123 kiváló csoport, 20 jövőkoncepció). Ehhez jött még 44 tervezet az első körből (16 tudományos fokozatot adó iskola, 21 kiváló csoport, 7 jövőkoncepció). 44 tudományos fokozatot adó iskolára, 40 kiváló csoportra és 8 jövőkoncepcióra vonatkozó vázlat készítőjét kérték fel teljes pályázati anyag készítésére.²⁰ Nyilván az első fordulóban fellépő konfliktusokból okulva a Német Kutatási Közösség és a Tudóstanács az áttekinthetőséget segítő eljárési részleteket tett közzé:

„A pályázók kiválasztása egy komplex folyamat eredménye, melynek során a kiírás kritériumait vizsgálják. A tervezetek elemzése, az egyetem kutatási teljesítménye és az utóbbi években felmutatott fejlődése mellett olyan keresztcsoportokat is kialakítottunk, melyek lehetővé teszik az összehasonlítást, és a *peer review*-t is használtuk. A pályázat benyújtására harmadsorban jogosult egyetemek a második fordulóban többségükben már nem délen fekvők, hanem Észak-Rajna-Vesztfália, Alsó-Szászország és Berlin területéről is pályáztak. A jelöltek széles skálát lefedve a kisebb, specializálódott intézményektől kezdve a nagyon nagy, teljes egyetemekig jelen vannak. A spektrum a műszaki, az orvosi karral rendelkező vagy nem rendelkező egyetemeken át a nagy múltú és a fiatal alapítású intézményekig terjed.

A harmadik támogatási körbe történő bekerüléskor nagyon magasra helyeztük a lécet. A pályázó egyetemnek nem csak a formális követelményeknek kell megfelelnie, mely során az első kettő támogatási körben pályázati jogosultsággal, vagy az első kiírásakor már sikeres pályázattal rendelkezik. Ezen felül mérlegelik, hogy az eddigi kutatási teljesítmények és a növekedési potenciál a felvázolt jövőkoncepcióval alátámasztja-e az egyetem nemzetközi versenyképességét. Így adódhatnak igen jól teljesítő, erős egyetemek, melyek mégsem találhatók meg a pályázók között.”²¹

Végül a második forduló döntését a résztvevő tudósok és szövetségi, illetve tartományi politikusok közti egyetértés jellemezte. 20 kiváló csoportot, 21 tudományos fokozatot adó iskolát és 6 jövőkoncepciót választottak. Ebben a körben 28 intézmény kapott támogatást a Kiválósági Kezdeményezésből.²²

A két fordulóban összesen 37 egyetem részesült a pályázati pénzből. Ez a német egyetemek 45%-a. Ezt elkönyvelhetjük, úgy mint a teljesítménypotenciál statisztikai eloszlásának jelét a német felsőoktatási rendszerben. A második forduló is Németország dél-nyugati részére koncentrálódott, ahogyan az az első kör-

(18) Günter Stock: Strategien der Exzellenzförderung. Am Beispiel der Debatte um die Geisteswissenschaften. (A kiválóság támogatásának stratégiája a szellemi tudományok körüli vita példáján.) Gegenworte 17/Tavaszi 2007., 12-15. old. itt: 12. old.

(19) DFG/Wissenschaftsrat: Sajtóközlemény. Erste Runde in der Exzellenzinitiative entschieden, (A Kiválósági Kezdeményezés első köre lezárult.) 2006. 10. 13.

(20) DFG/Wissenschaftsrat: Sajtóközlemény. Zweite Runde der Exzellenzinitiative, (A Kiválósági Kezdeményezés második fordulója.) 2007. 01. 12.

(21) Uo. 3. old.

(22) DFG/Wissenschaftsrat: Sajtóközlemény. Zweite Runde in der Exzellenzinitiative entschieden, (A Kiválósági Kezdeményezés második fordulója lezárult.) 2007. 10. 19.

ben is látható volt. A kilenc csúcsegyetemmé minősített intézményből négy Baden-Württemberg területén fekszik, kettő Bajorországban. Észak-Németország gyenge maradt, de legalább képviselteti magát. Kelet-Németország szinte a teljes láthatatlanságba süllyedt. Ezzel összefüggésben, ha a két forduló döntéseit finanszírozási hatékonyság szempontjából nézzük, igazán elgondolkodtató, hogy a keletnémet egyetemek 2,3%-ban részesednek a támogatási összegből. Ezzel szemben itt tanít és kutató német professzorok 15%-a.²³

A kiválasztás folyamata ezzel formálisan lezárult. Ugyanakkor a Kiválósági Kezdeményezéssel kapcsolatos célmeghatározások, módszerek és eredmények tudományos körökön belüli és nyilvános vitái tovább folytak.

Nyilvános kritika

2007. szeptemberről 4-én számos tudós, tudományos tisztségviselő és politikus találkozott Berlinben, hogy megünnepeljék a Wissenschaftsrat alapításának 50. évfordulóját. A rendezvény legtöbb szónoka utalt a Kiválósági Kezdeményezésre is. Meglepő dolog történt: a nem egyszer közlemlől érintett szónokok egyike sem nyilatkozott kizárólag pozitívan. A verseny nem volt alkalmas arra, hogy „az árral szemben úszó személyiségeket”²⁴ fel lehessen ismerni, „időrabló bürokratizmus” (Ulrike Beisiegel) - ilyen formulák hangzottak el. A kezdeményezés megkerülte a tulajdonképpeni problémát: ez kevésbé a csúcs, mint inkább a jó átlagkutatások területén mutatkozik (Julia Fischer). „Intézményesített dicsekvésnek” is bélyegezték a folyamatot (Ulrich Herbert).²⁵

„Pályázati verseny”²⁶ az „intézményesített felfuvalkodottság kényszere mellett”²⁷ - így nevezte Jürgen Kaube. „Sajátságos szocializmust” látott abban, hogy „ki nyújtja be a legszebb és különösen a szépségipari konkurencia számára készített tervet”. Említésre méltónak találta, hogy egy pályázó „előre tudott jutni azzal a kijelentéssel, hogy intézményéből 'nemzetközi hálózati egyetemet' akar csinálni, és a bíráló bizottságokban senki nem nevet fel, mikor ezt hallja.”²⁸ Azt, hogy az egyetemeken mi történt, a Lipcsei Egyetemtől tudjuk: „Ránk szakadt a Kiválóság Kezdeményezés. Egy 30 millió eurót érő téma kellene [...] A tolongás hatalmas volt és röpké, szűk százas csapat állította magáról egyik napról a másikra, hogy tudásszikkra csíhol a pénzeszsákból. Bizonyos fokig kaszinó-kutatás ezzel a mottóval: *to make something for nothing*, tehát maximális nyereség minimális befektetés mellett abban a reményben, hogy megütjük a főnyereményt.”²⁹

Szemmel láthatóak voltak a problémák a kényszer-csoportosulásoknál, például az interdiszciplinaritás kritériumát tekintve, melynek a jövőkonceptiók esetében kiemelt szerepet kellett játszania:

„Legfőképp a Humboldt-művek központi elemének, [...] az 'Élettani Tudományok In-

(23) Lásd Részletek Peer Pasternack: Exzellenz - Qualität - Solidität. Realistische Selbstwahrnehmungen und die Chancen der ostdeutschen Hochschulen (Kiválóság - Minőség - Megbízhatóság. Realista önszemléletek és a keletnémet felsőfokú intézmények esélyei.) Főiskolát igazgatni évkönyv 2008, Bielefeld, 2008.

(24) Karin Lochte (interjú): „Öfter Mut zu schrägen Ideen haben“. („Gyakrabban kellene bátran hozzáállni furcsa ötletekhez”) Der Tagesspiegel, 2007. 09. 12.

(25) Jürgen Kaube idézete: Universitätsideen, nicht von der Stange, sondern vom Aufschneider. (Egyetemi ötletek, nem egy kaptafáról, hanem méretre.) F.A.Z. 2007. 09. 07. 35. old.

(26) Uo. 35. old.

(27) Jürgen Kaube: Heidelberg? Bochum? Aachen? Freiburg? Konstanz? Berlin? Göttingen? F.A.Z. 2007. 10. 19. 37. old.

(28) Jürgen Kaube: Manche Hochschulen sind gleicher. Wir simulieren Elite: Die Universitäten vor der Exzellenz-Entscheidung. (Néhány egyetem egyenlőbb. Stimuláljuk az elitet: Egyetemek a kiválóság eldöntése előtt.) F.A.Z. 2006. 10. 13. 37. old.

(29) Wolfgang Fach (interjú): Riskante Ordnungen mit rosigen Aussichten?. (Kockázatos rendeletek rózsás kilátásokkal?) Universität Leipzig 2008/1. 6. old.

terdiszciplináris Kutatóintézetének' kell az 1810-es berlini egyetemalapítás gondolatát [...] a globalizálódó és jövőorientált felsőoktatási politikához igazítani. Az intézetnek kell szervezett rendszerbe foglalnia a döntésemélet, az evolúciós biológia, egészségügyi kérdések kutatását, és olyan nagyvonalúan fogalmazott témákat, mint 'stabilitás, rugalmasság és alkalmazkodás' vagy 'szinkronizálás és életritmusok'.

Ha alaposabban utánanézzünk, itt is, mint minden más interdiszciplináris nagy projektnél, teljesen nyitott, hogy egy politikai eszmetörténész döntéseméleti ismeretei hogyan informáljanak egy elméleti biológust, vagy hogy egy művészettörténész hogyan értekezzen kutatócsoportokkal a regeneratív terápiákról. [...] Mindenesetre ezt olvashatjuk: 'Az organizmus/populáció/társadalom szinten a projektek felvetetik a kérdést, hogy az egyének hogyan tevékenykedjenek egymás között, hogy összehangolt magatartást tanúsítsanak. Ezt modellezik a rovarok páros énekétől kezdve (618-as speciális kutatási terület) az ökonómiai tranzakciók.' Csak kívánhatjuk, hogy ezen analógia mentén se a kiválóságot, sem soha mást ne pénzelvek.

Más szóval: aki a Humboldt Egyetem vagy bármelyik konkurens intézmény jövőpályázatát olvassa, hosszú utat tesz meg a szövegekben, melyek a kutatás és oktatás valószínűségeit árulják el, mint a reklámok egy áruról.³⁰

Michael Zürn, aki mint szakértő vett részt a folyamatban, a bírálatokat két csoportba osztotta. Az egyik esetben a verseny alapötletével kapcsolatos ellenvetések szerepeltek (a), másik esetben az eljárás lefolytatását illeték kritikával (b)³¹. Ezt ki lehet egészíteni egy harmadik csoporttal: a Kiválósági Kezdeményezés eredményeit ért bírálatokkal (c).

a) „Érthetetlen számomra, hogy hogyan jut eszébe valakinek az, hogy egy egész egyetemet egy elitista intézménynek tartson” így Hans Joachim Meyer, több éve szász oktatási miniszter. Aki „azt állítja, hogy egy egyetem tudományos rangját totóeredmények alapján meg tudja határozni, nem kritériumokra támaszkodik, hanem saját benyomásaira, és az általános szóbeszédre. Ezért a kiválóság verseny utolsó fokát elhibázottnak találom és előre megjósolható következményeit romboló hatásúnak.”³²

Még lényegibb kritikát fogalmazott meg a verseny alapvetéseivel szemben Richard Münch bambergi szociológus. Kívánatosnak tartaná, ha a működési hely helyett a személyt támogatnák, „hogy ne essenek abba a csapdába, hogy a kiváló díszletek mögött hiányozzék a kiváló tartalom és a kiválóság ott bontakozzék ki, ahol a nyílt tudományos piacon véletlenszerűen megmutatkozik”:

„Mivel az állam nem tudja, hogy a jövőben hol jelentkezik a kiválóság, át kell engednie a kiválóság-konstrukció folyamatát egy olyan független ügynökség által szabályozott piacnak, amely csakis az esélyegyenlőséget és a nyitottságot tartja

(30) Katharina Teutsch: Humboldt und die Exzellenz: Protokoll einer Enttäuschung (Humboldt és a kiválóság. Egy család jegyzőkönyve.) F.A.Z. 2007. 11. 03. 41. old.

(31) Michael Zürn ebben a kötetben szereplő ülésen.

(32) Hans Joachim Meyer (interjú): „Sehr zügig, aber noch nicht mutig genug“ („Igen gördülekény, de még nem elég merész”) adrem.extra, 2008. 01. 17. 2. old.

szem előtt. Csak így lehet megakadályozni, hogy a tudományos kreativitás kibontakozását egyre inkább olyan monopolstruktúrák határozzák meg, melyek a kutatási eszközöket kiválasztott helyekre koncentrálják.”³³

Emellett alapvetően a kutatás központosítását kritizálták: „Kiválasztott területek kizárólag kutatás céljára történő támogatása következtében azok jogosan maradhatnak távol az oktatástól.”³⁴ A Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft óvott a verseny ilyen következményeitől: „A Kiválóság Kezdeményezés rögzíti a német tudományos rendszer kutatásközpontúságát, az oktatást továbbra is szisztematikusan elhanyagolják.” Ezért felszólították a győzteseket, hogy immár nagyobb gazdasági mozgásterüket az oktatás javítására is használják.³⁵

b) A verseny módszereit tekintve a bírálókat a kényszerű csoportképződésekre és a pályázati szövegekre, a jövőtervek előtérbe helyezésére, tehát a teljesítményre tett ígéretekre összpontosították a teljesítmény helyett, valamint a verseny által szükségessé tett még nagyobb bürokráciára, holott ez utóbbi már amúgy is óriási volt a Bologna, evaluáció, akkreditáció és európai kutatási programok kontextusában. A kompetitív kiindulási pontot illetően főleg az a kritika erős, mely szerint a DFG és a Wissenschaftsrat közös bizottsága nem csak az egyes egyetemek tudományos minőségét vette figyelembe, hanem igen nagymértékben az illető intézmény és tartománya gazdasági erejét is.³⁶ Valóban, a DFG és a Wissenschaftsrat kissé rejtélyesen közölte, hogy „az eddigi kutatási teljesítmény és annak fokozásának lehetősége a felvázolt jövőkonceptióval [...] az egyetem nemzetközi versenyképességének megcélzásán mérhető: Ennélfogva vannak igen jól teljesítő egyetemek, melyek mégsem találhatók a pályázók között.”³⁷

c) A Kiválósági Kezdeményezés eredményeit illetően további bírálókat születtek: a szellem- és társadalomtudományokat nem vették megfelelő mértékben figyelembe.³⁸ A DFG és a Wissenschaftsrat olyan hatalomra tett szert, melynek nincs semmilyen jogi alapja.³⁹ Feltűnő, hogy a legtöbb egyetem a 20 000 körüli, vagy annál több hall-

(33) Richard Münch: Die Entsorgung wissenschaftlicher Kreativität. Latente Effekte der kennifferngesteuerten Mittelverteilung im akademischen Feld. (A tudományos kreativitás elherdálása. Az akadémiai területeken történő, mutatószámok vezérelte eszközözelosztás rejtett hatásai.) Die hochschule 2/2006. 98-122.old., itt 120. old

(34) Peter Scharff: Die Exzellenzinitiative und die kleinen und mittleren Universitäten. A Kiválósági Kezdeményezés és a kis és közepes egyetemek. Hochschule innovativ, 2007. 03. 18. 8. oldtól, itt 9.old.

(35) Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft: Auf Exzellenz in der Forschung muss herausragende Lehre folgen. (A kutatás kiválóságát kiemelkedő oktatásnak kell követnie.) 2007. 10. 19. www.presseportal.de/pm/18931/1068622/stifterverband_fuer_die_dt_wissenschaft (Hozzáférés 2007. 11. 09.)

(36) Michael Hartmann in Tilmann Warnecke/Amory Burchard: „Das geht nicht mal im Dorfparlament“. Neue Kritik an der Auswahl im Elitewettbewerb („Ilyen még Mucsajrócsőgen sincs.“ Új kritika az elitverseny döntéséről.) Der Tagesspiegel, 2006. 10. 18.

(37) DFG/Wissenschaftsrat: Sajtóközlemény. Zweite Runde der Exzellenzinitiative, (A Kiválósági Kezdeményezés második fordulója.) 2007. 01. 12. 3. old.

(38) Az ebben a kérdésben kialakult kényes helyzet valamelyest helyrebillent a második fordulóban. A legnagyobb probléma abban állt, hogy az ilyesfajta verseny alapján véve a természettudományokat részesíti előnyben, miközben a szellemtudományok esetében inkább az akadémiai programok a megfelelő támogatási módok, a szellem- és társadalomtudományok tekintetében pedig a DFG hagyományos támogatási rendszere alkalmazható.

(39) Heike Schmolli: Exzellenzpause erwünscht (Szüneteljenek a kiválóságok). F.A.Z. 2007. 10. 22. 3. old.

gatót magáénak mondhatók csoportjába tartozik: „Úgy látszik, a politika arra a gyors következtetésre jut [...], hogy az intézmény nagysága jelenti az 'x-faktort'”, így az ilmenai rektor, Peter Scharff.⁴⁰

A nyertes egyetemek regionális eloszlása is igen problematikus. A dél-nyugatnémet túlsúly mellett a keletnémet jelenlét hiányáról van szó. Eva-Maria Stange, szász oktatási miniszter így nyilatkozott:

„A Kiválósági Kezdeményezés túl korán jött a Kelet számára. [...] Másrészt a verseny kritériumait [...] igazságtalanul határozták meg. Legalábbis, ami az elit egyetemek kiválasztását illeti. A kilenc kiválasztott intézmény jövőkoncepciójában főleg a *status quo* játszott szerepet, nem pedig az egyetem fejlődési dinamikája. A keletnémet egyetemek ezáltal egyértelműen hátrányt szenvedtek [...] Például kiderült, hogy a Drezdai Műszaki Egyetem az utóbbi 17 évben igen dinamikus fejlődésen ment keresztül - ennek mértéke nem is hasonlítható össze más egyetemmel az egész országban. Ennek ellenére a DME nem tudott külső partnertől olyan nagy összeget szereznii, mint pl. egy Müncheni Egyetem. Az elit egyetemek jövőkoncepciójának kiválasztásakor pedig csak ez számított [...] Ha a verseny szempontjai között egy intézmény fejlődési dinamikáját is figyelembe veszik, akkor annak semmi köze a keleti országrészek különtámogatásához.”⁴¹

Végül felgyorsult a német egyetemek két részre szakadása: „Hogy a 'nem kiváló' másodosztályút jelent, és a másodosztály nem érdemel pénzt, ez a leghamisabb és legveszélyesebb következtetés, amit a verseny indirekt módon közvetít.”⁴² Ezen felül inkább átlagos szakok hajóztak szelárményekben az elit egyetemeken a kitüntetést kiérdemlők mellett.⁴³ A Karlsruhei Egyetem például a természettudományos-műszaki jövőkoncepciójára kapta a támogatást. A helyi napilap azonban valami mást is kimutatott: elkísért egy germanisztika szakra felvételizőt, hogy megjósolja, vajon „mostantól kezdve a Fridericana elit hallgatójának tekintheti-e magát, aki a német nyelvnek szenteli idejét, vagy inkább olyan egyetemmel kell megelégednie, amely nem viseli az 'elit' minősítést.” A karlsruhei germanisták a kiválóság versenyben persze semmilyen szerepet nem játszottak.⁴⁴

A kettéosztottság főleg azért vált problematikussá, mert a kiválasztás kritériumai, lásd fentebb, kevésbé voltak egyértelműek, mint amennyire az eredmény - támogatott/nem támogatott egyetemek - azt sugallta. A kettéosztottság azonban a másik irányba is kiélesedhetett, ahogy azt Ernst-Ludwig Winnacker egyik kritikája is mutatja, mely inkább elitista hangvételű: „Az én izlésemhez képest a második körben túlságosan is sokakat választottak ki [...] Nem hiszem, hogy állami bevételeinkkel kilenc

(40) Peter Scharff: Exzellenzinitiative und die kleinen und mittleren Universitäten. (A Kiválósági Kezdeményezés és a kis és közepes egyetemek). Hochschule innovativ 18 (2007.) 38. oldtól, itt 8. old.

(41) Eva-Maria Stange (interjú): „Wir brauchen keine Elite-Unis”. Sachsens Ministerin Eva-Maria Stange fordert einen Neuanfang bei der Exzellenzinitiative. („Nincs szükségünk elit egyetemekre” A szász miniszter, Eva-Maria Stange a Kiválósági Kezdeményezés újrakezdését követeli.) Süddeutsche Zeitung, 2008. 02. 25. 18. old.

(42) Christian Schwägerl: Die neue Forschungslandschaft. Wie der Exzellenzwettbewerb den Akademikeralltag verändert. (Az új kutatási terület. Hogyan változtatja meg a kiválóság versenye a professzorok mindennapjait.) F.A.Z. 2006. 10. 19. 34. old.

(43) George Turner: Keine Chance für kleine Unis (Nincs esélye a kis egyetemeknek.) Der Tagesspiegel, 2006. 01. 23.

(44) Gerd Roelcke: Wer zur Elite zählt. Karlsruhe etwa: Studieren unter Exzellenzbedingungen (Ki tartozik az elithez. Talán Karlsruhe: Kiváló körülmények között tanulni.) F.A.Z. 2007. 08.2 1. 35. old.

egyetemet tudunk a csúcsra juttatni. Ez túl sokba kerül.”⁴⁵ Ezt támasztja alá az a prognózis, miszerint hosszú távon egy fal húzódik a német felsőoktatás térképén. „Az egyik oldalon csillognak a kevesek, a nemzetközileg elismert egyetemek, melyek teljes egészében a kutatásra összpontosítanak. Árnýékukban áll az a számos maradék főiskola, melyeket pusztá kikapzódásokká degradáltak.”⁴⁶

Javaslatok és alternatív hozzáállás

Közvetlenül a verseny lezárása után az egészet még okos felsőoktatási politikának tartották. Mind a szövetségi kutatási miniszter, mind a rektori konferencia elnöke ennek megfelelően foglalt állást.⁴⁷ De hamarosan olyan javaslatok is megjelentek, melyek a kezdeményezés bizonyos kritikáit szeretnék volna produktívan feldolgozni.

Elég hamar felmerült az igény, hogy a támogatott koncepciók eredményeit kiértékeljék. Ezzel megnyílt volna a lehetőség azelőtt, hogy utólagos pályázatokat is benyújtsanak. Hiszen az csak nehezen elképzelhető, hogy most 2011-ig a kiválasztott egyetemeken 1,9 milliárd euróért olyan struktúrákat építsenek ki, melyektől aztán egyik napról a másikra megvonják a finanszírozást. Ez nem teljesen elfogadhatatlan, de lehet vitatni is: a támogatás a kritikus tömegek elérését, illetve erősítését célozza meg (melyeket az jellemez, hogy belső láncreakciók külső energia hozzáadás nélkül zajlanak le bennük), és ebből következően az újra kialakított struktúráknak 2011-től más (megszerzett) forrásokból kellene táplálkoznia.

A verseny folytatására tett javaslatot Lothar Zechlin, a Duisburg-Esseni Egyetem rektora: a már lezárt Kiválósági Kezdeményezés folyamán is okosabbnak tartotta volna, ha a harmadik kategória „jövőkoncepciójáról” inkább lemondanak, és helyette a két másik kategória - vagy csak az egyik - támogatását 10 évre meghosszabbítják, azt tervszerűen végigvizszik és ugyanakkor esélyt adnának arra, hogy tematikailag új tudományos fokozatot adó iskolák és csoportok támogatást kapjanak.⁴⁸ Hasonlóképpen érvelt a szász oktatási miniszter, Eva-Maria Stange is, mikor a kezdeményezés 2011-es újrakezdéséről kérdezték:

„Elit egyetemek helyett inkább kiemelkedő kutatásokat kellene támogatni. Okosabb erős kutatási területeknek pénzt juttatni, mint egész egyetemeknek. Ezért azt javaslom, hogy a Kiválósági Kezdeményezésnek csupán az első két kategóriáját tartsuk meg. A jövőben tehát csak kutatási projekteket, az ún. kiváló csoportokat és a tudományos fokozatot adó iskolák kutató utánpótlását támogassuk.”⁴⁹

(45) Ernst-Ludwig Winnacker (interjú): „Bund muss Spitzenunis fördern” („Az országnak támogatnia kell a csúcseyetemeket”) Süddeutsche Zeitung, 2008. 01. 07. 16. old.

(46) Tilmann Warnecke: Angst vor der proletarischen Uni. Experten warnen vor reinen Ausbildungsanstalten. (Félelem a proletár egyetemről. A szakértők óvnak a pusztá kiképzőállomásoktól.) Der Tagesspiegel, 2006. 11. 27.

(47) Oktatási Minisztérium (BMBF): Schavan: Exzellenzinitiative schreibt Wissenschaftsgeschichte. Bundesforschungsministerin setzt sich für Verstärkung des Hochschulwettbewerb ein. (A Kiválósági Kezdeményezés tudományörtenelmet ír. A szövetségi kutatási miniszter kiáll a verseny mellett), sajtóközlemény 2007/213, 2007. 10. 19. www.bmbf.de/press/2158.php (Hozzáférés 2007. 11. 09.) HRK: HRK-Präsidentin Wintermantel zur Exzellenzinitiative: Weiterführung muss möglichst schnell gesichert werden. (HRK elnök Wintermantel a Kiválósági Kezdeményezésről: A folytatást a lehető leggyorsabban biztosítani kell), sajtóközlemény 2007. 10. 19. www.hrk.de/95_3901.php (Hozzáférés 2007. 11. 09.)

(48) Lothar Zechlin az ebben a kötetben ismertetett ülésen.

(49) Eva-Maria Stange (interjú): „Wir brauchen keine Elite-Unis”. Sachsens Ministerin Eva-Maria Stange fordert einen Neuanfang bei der Exzellenzinitiative. („Nincs szükségünk elit egyetemekre”. A szász miniszter, Eva-Maria Stange követeli a Kiválósági Kezdeményezés újrakezdését.) Süddeutsche Zeitung, 2008. 02. 25. 18. old.

Michael Zürn (Hertie School of Governance Berlin) a folyamat optimalizálására két lehetőséget lát, amennyiben a verseny folytatását kilátásba helyezik. Egyfelől az egyetemeket tipologizálják - például a kicsi-nagy, illetőleg természettudományok vagy társadalomtudományok túlsúlya alapján stb. - és azután csoporton belül értékeli őket. Másfelől a szakcsoportokat egyenként megvizsgálják, és a legjobb minősítést elérteket egy záró körben összevetik.⁵⁰

Ezzel a módszerrel két kritikát is elháríthatnak: az egyik, hogy bizonyos egyetemek mérettiknél fogva előnyösebb pozícióból indultak, és hogy a verseny a társadalomtudományok megítélése számára szerkezetileg alkalmatlan volt. Azok a javaslatok, amelyek teljesen más verseny megkezdésére irányultak, ugyanebbe az irányba mutattak.

A Stifterverband für die Deutsche Wissenschaft és a Heinz Nixdorf Alapítvány máris a gyakorlati megvalósítás útjára lépett. Kiírt egy pályázatot „Kiválósági stratégiák kis és közepes egyetemek számára” címmel. Célja, hogy azonosítsa és támogassa „az egyetemek egyéni profilképzésének innovatív modelljeit és össz-stratégiáját”. Kiválasztaná a „meggyőző egyetemi fejlődési és/vagy kooperációs koncepciókat”⁵¹, nem a kutatásban tanúsított kiválóság alapján, hanem a „túléléshez szükséges stratégiák”⁵² szempontjából.

Többek között a Wissenschaftsrat is sikra szállt egy Kiválósági Kezdeményezés mellett az oktatásban. A KMK ezzel kapcsolatban konkrét mérlegelést végzett. A verseny kritériuma lehetne, hogy az érintett egyetem keretei között léteznek-e különleges intézmények, mint pl. felsőoktatási oktatóközpont, hogy belső eszközbiztosítás esetén azt mindenekelőtt az oktatásba fektetnék-e, hogy a képzés mellett tutorálás is szerepel-e a kínálatban, hogyan alakulnak a gondozási viszonyok, hogy elérhető-e a tananyag feldolgozását megkönnyítő rendszerek, mint pl. az elektronikus tanulás lehetőségei, vagy hogy az egyetem alkalmaz-e rendszeres hallgatói értékelést.⁵³

Elképzelhetőnek tűnt egy „Jövőkonceptiók, egyetemek és regionális innovációs rendszerek” elnevezésű verseny is. Egyrészt számos egyetem létezik, nem utolsósorban szakfőiskolák is, melyek legfőképp regionális szinten érdekeltek. Másrészt olyan egyetemeknek is hasznos lehetne a regionális fejlődési impulzus, melyek ösztönözni vagy nemzetközi szerepet játszanak. A regionális tudományos rendszeren belüli egyetemi funkciók ugyan a regionális adottságokra összpontosító, de nem regionálisan korlátozott vagy korlátozó feladatok: hogy ennek a funkciónak meg tudjon felelni, az egyetemnek regionális tudásigényt kell kielégítenie, amennyiben az egyes székhelyeket a tudásprodukción túlmutató kapcsolatrendszerébe be tudja kapcsolni. Amennyiben ez sikerül, úgy az egyetemek (is) a regionális innovációs rendszer meghatározó szereplőivé válnak. Regionális kisugárzású intézmény feladatait ellátni nem szegénytelen, hanem inkább lehetőség és kihívás (és ha ez már kialakult, akkor további célokról is lehet beszélni). Ilyen verseny esetén fontos lenne ellenállni annak, hogy az innováció fogalmát gazdaságilag túl szűken értelmezzük. Elköltözés, a lakosság előregedése, zsugorodó városok, kritikusan kis méretet elérő falvak, orientációs gondok, idegenellenesség, szélsőjobb pártok népszerűsége, kényes szociális környezetek generációkon átívelő megcsontosodása stb.: olyan innovációs szükséglet mutatkozik itt, mely csupán a gazdasági innovációs orientációra történő leszűkítésével elsorvad.⁵⁴

(50) Az ebben a kötetben ismertetett ülésen hangzott el.

(51) www.stifterverband.de/site/php/foerderung.php?SID=&seite=Programm&programmnr=49&detailansprechnr=733 (Hozzáférés 2007. 09. 14.)

(52) Volker Meyer-Guckel, a Stifterverband első titkárnak helyettesét idézi Jan-Martin Wenda: Die schluckt keiner mehr. Ein Exzellenzwettbewerb der etwas anderen Art. (Ezt senki nem nyeli le. Egy kissé más kiválósági verseny.) Die Zeit, 2007. 12. 19.

(53) Idézet Amory Burchardnál: Bestens betreut (A legnagyobb gondoskodás.) Der Tagesspiegel, 2007. 06. 13.

(54) Peer Pasternack: Zusammenfassung und Schlussfolgerungen. Die ostdeutschen Hochschulen als Elemente einer Problemlösungskonstellation Ost. (Összefoglalás és végkövetkeztetések. A keletnémet egyetemek, mint a keleti probléma megoldási konstelláció elemei.) In: Stabilizációs tényezők és innovációs ügynökségek. A keletnémet egyetemek és a Kelet felépítésének második fázisa. Lipcse, 2007. 367-442. old., Itt 428-438. old.

Ugyanígy elképzelhetőnek tűnik, ha a kizárólagos csúcstámogatás helyett az egyes egyetemi csoportok fejlesztését helyeznék az előtérbe. Az egyetemek túlnyomó többsége a három lehetőség közül valamelyik szerint helyezkedik el: regionálisan orientált, össznemzeti szinten jelentős, vagy nemzetközileg számon tartott (miközben ebből a nagy csoportból egyes szakok, vagy tudósok kiemelkedhetnek). Egy egyetem szervezeti fejlődési célként megnevezheti például, hogy egy adott fejlettségi fokot tartósan megőriz, és egyes területeket kiemel, hogy ezáltal azok például a regionális jelentőségéből előtörjenek az össznemzeti vonalba, vagy akár az egész intézményt a következő magasabb kasztba juttassa. A két utóbb megnevezett célmeghatározást az jellemzi, hogy reális önértékelésen alapszanak. A Kiválósági Kezdeményezés során ebből hiány mutatkozott. Egy reálisan megfogalmazott teljesítménycél elérésének támogatása lehet az út, hogy ne kelljen lemondani a teljesítményorientációról anélkül, hogy az egyetemek többségét már eleve kizárják egy versenyből.

Mindeközben ritkábban tematizálják, hogy egy Kiválósági Kezdeményezés helyett vagy mellett szükség lenne a német egyetemek strukturális alulfinanszírozásának megoldására: „Egymilliárd euró évente az egyetemek oktatásra és kutatásra szánt költségvetéséhez, ez hatna”, így utalt Gerhard Gottschalk, az Akadémiai Unió elnöke egy világos pontra.⁵⁵

Döntések

A Kiválósági Kezdeményezést lehet támogatáspolitikai kísérletként is értelmezni. A kísérleteket pedig ki kell értékelni. Ez annál inkább sürgetőbb, minthogy - ellentmondásos - elvárások fogalmazódnak meg a megfelelő döntésekkel szemben. Megismételjük a kísérletet? Ha igen, milyen kiigazítások mellett? Figyelembe kell venni alternatív opciókat? Ahhoz, hogy ezeket a kérdéseket meg lehessen válaszolni, legalább a következő döntéseket meg kell hozni: Mely támogatási mód lenne kívánatos? (1) Melyik kiválóságot, tehát milyen legmagasabb minőséget kellene támogatni? (2)

(1) A jövőbeli versenyek támogatási módjaként három lehetőség áll rendelkezésre: (a) katalizátor jellegű támogatás, (b) kompakt támogatás, vagy (c) permanens verseny a 2006/2007-ben kipróbált módon:

- a) A *katalizátor jellegű kutatástámogatás* egyes pontokon történő beavatkozást jelent, és a továbbiakban a tudomány művelésének inherens verseny-alkalmasságára támaszkodik (ez a „jellemző” út, melynek nyomán a Nobel-díjat osztják). Az ún. kritikus tömegek kialakulását célozza meg, azaz olyan kapacitássűrűséget egy helyen, amely kívülről érkező energia-hozzáadás nélkül vált ki és tart fenn belső láncreakciókat. Ennek eszköze pl. a szerkezetjavítás, mégpedig infrastrukturális intézkedések formájában, melyek céltudatos profilképzést és a súlypontok meghatározását követelik, vagy a kiegészítő támogatások felhasználása a tanerők megtartásának céljára, amivel olyan kulcsfontosságú személyeket lehet maradásra birmi, akiket csupán az egyetem eszközeivel nem lehetne ott tartani. Az ilyen támogatások egy intelligens támogatáselosztás mellett igen nagymértékben mobilizáló hatásúak lehetnek: intézményeket bírhatnak rá arra, hogy idejekorán eldöntsék, miképpen történjen az amúgy is időben korlátozott támogatások felhasználása.
- b) A *kompakt kutatástámogatás* meghatározott súlypontok átfogó támogatását jelenti, biztosítja azok elegendő, hosszú távú finanszírozását, és megpróbálja a forrásbemenet és a teljesítmény-kime-

(55) Gerhard Gottschalk: Was wir nicht brauchen: dubiose Eliten und eine Nationalakademie (Amire nincs szükségünk: kétes elit és egy nemzeti akadémia.) F.A.Z. 2004. oi. 28. N2.old.

net szoros összefüggésben történő irányítását. Az ilyen támogatás eszközei egyebek közt a következők: kutatástervezés tervfüggő forrásmenedzsmenttel vagy kutatásellenőrzéssel, vagyis a *Van* és a *Kell* állandó kiegyenlítése, valamint a mindebből következő folytatólagos irányítás, aminek révén az egyszer már rögzített irányt tartani lehet. Az egyetemi rendszeren belüli, vagyis minőségorientált és reputációhoz kötött versenyalkalmasságot eközben kényszerűen kikerülik. Ahol ez lenne a felsőoktatási politika meghatározó elképzelése, ott egy szövetségi egyetem - ahogyan azt javasolták is⁵⁶ - becsületesebb megoldás lenne.

- c) *A permanens verseny* az a kísérlet volna, hogy egy kivételtől, amely akárhogy is értékelt eredményeit leginkább éppen kivételes jellegének köszönheti, szabályt alkotnak.

Ebből a három lehetőségből a legnagyobb spontán tetszést általában a katalizátor jellegű támogatás aratja. Gondok lépnek fel azonban, ha egy kritikus kutatótömeget nem lehet elérni öt éven belül - ami a Kiválósági Kezdeményezés támogatási időtartama. A projekteket legtöbbször ambiciózusabban alakították ki, mint hogy öt év elegendő lenne teljesítésükhöz. Ezért legalább egy kapcsolódó támogatásra szükség lenne.

(2) Milyen kiválóságot, vagyis mely legmagasabb minőséget kellene támogatni? A kérdés a tudományt illető politikai és közfelfogás fennálló körülményei között az innováció fogalmához kapcsolódik. Itt háromféle szempont mérlegelése szükséges: (a) a tradicionalitás és innovativitás viszonya; ehhez kapcsolódóan a (b) a kutatás innovációs foka, (c) az innováció megvalósítása az egyetemeken.

a) *Tradicionalitás és innovativitás*: A Kiválósági Kezdeményezés megszületése a - ha kevésbé is átgondolt - „innováció” vezérfonal” alapján arra az asszociációs felfogásra épül, hogy a nem szakember számára a „kiváló” az, ami innovatív, és fordítva. Ha az innovációt mint egy bizonyos folyamat korábban meghatározó sémáinak változását tekintjük, akkor egyvalami gyorsan világossá válik: az innováció és minőségi kiemelkedőség gondolati összekapcsolása némely szak esetében irreleváns. Főképp a szellem-, de a társadalomtudományok esetében is a tradicionalitásnak és innovativitásnak olyan viszonya jellemző, melyek az innovációs versenyekkel teljesen összeegyeztethetetlenek. A hermeneutikusan orientált tudományágak esetében témájában és/vagy módszereiben áthagyományozott innovatív kiválóság fedezhető fel. Erre dolgozták ki például a „hosszú távú tervek” akadémiai programját.

b) *Az innováció foka*: az innovatív ötletek a tudományban nem, vagy legalábbis nem feltétlenül maguktól valósulnak meg. Inkább mondható, hogy vannak olyanok, melyek elismerése gond nélküli, és olyanok, melyek elismerési problémákkal terheltek. Az előbbieket főképp hagyományos sémákat használnak, illetve szolgálnak ki, és csak annyira térnek el ezektől, hogy anélkül tekintsek őket csúcsmínőségűnek, hogy megszegyeniténék a többi hasonló törekvést, amiért azoknak még nem jutott eszükbe ez az ötlet. Jellemző példa erre a módszer-integráció. Utóbbiak a témák, problémafelvetés és módszerek tekintetében a korábbi sémáktól nagymértékben eltérnek. Az ilyen innovációknak a tudományon belül gyakorta kell megküzdeniük közösségi ellenállással: az eddig meghatározó minták hordozói felhasználják reputációjukat és hatalmi pozíciójukat annak érdekében,

(56) Reimar Lüst: Das ungelöste Problem der Universitäten (Az egyetemek megoldatlan problémája.) F.A.Z. 2008. 01. 15. 35. old.: hasonlóan Ernst-Ludwig Winnacker a svájci ETH-modellre vonatkozólag: „Két vagy három kutatóegyetemet kellene megfelelő arányban országosan finanszírozni.” (interjú): „Bund muss Spitzenunis fördern“ („Országosan kell támogatni a csúcseyetemeket”) Süddeutsche Zeitung, 2008. 01. 07. 16. old.

hogy téziseiket - ami gyakran az életművük - a megkérdőjelezéssel szemben immunissá tegyék. Itt félrevívó a siker kilátásait latolgató kérdés, ahogyan azt a Kiválósági Kezdeményezés során is feltették, mégha önmagában véve kétségskívül jogos is. Ideáltipikusan a sikeres innováció igazolási kritériumát két részre kellene osztani: egyrészt a végül elért problémamegoldásra, másrészt, esetenként, olyanokra, amelyek túl vannak az eredeti problémafelvetésen. Ennek megfelelően a támogatási döntések előkészítésénél siker-előrejelzéseket is kellene adni. Ez annyit jelent, hogy a cél-elérési valószínűségére vonatkozó prognózisok mindenképpen szerepet játszanak, de csak az integrált céltól való eltérési funkcióval együtt. Ez máris továbbmutat a következő pontra:

- c) *Az innováció implementációja*: A kísérlet, hogy források megfelelő mozgósítása és struktúráképzése által innováció valósuljon meg, a siker tekintetében nagymértékű bizonytalansággal bír. Ezzel az egyetem egyik szervezeti alapkérdése vetődik fel: hogyan alakítható az egyetemi rendszerben a szervezet és innováció viszonya? A szervezet az adott rutin stabilizálását célozza, az innováció annak instabilizálását. Az innováció azt feltételezi, „amit permanensen vagy evolúciósan, radikálisan vagy fokozatosan maga mögött kell hagynia és szét kell rombolnia. Az innováció a *struktúra és folyamat* oly nehéz [...] viszonyának a jelensége, amelyek váltakozva feltételezik egymást, de soha nem lesznek egybevágóak.”⁵⁷ Ehhez egy paradoxont kell megalkotni: egy innovációra hajlamos szervezeti klímát. Ide tartozik legelőbb is egy hibát toleráló környezet: az egyetemeknek lehetővé kell tenni a „bizonytalan lehetőségekkel való büntetés nélküli kísérletezést.”⁵⁸

Összegzés

Kezdetben egy, a párt-taktika által motivált, új szociáldemokrata válaszról volt szó, amit arra a kérdésre adtak, hogy szüksége van-e az országnak elitre. Rövid időn belül „csúcseyetemek” lettek ebből, végül a „kiválóság” keresése. Ezzel aztán az egész ügy versenyszerű támogatási programmá alakult, mely során kezdetben az egyes egyetemek politikai támogatásáról volt szó.

Formális tekintetben tehát a politikai önteltség - állami elit egyetemek létrehozása -, lényegében a szövetség által finanszírozott egyetemi támogatási programmá történő átváltozásának lehettünk tanúi. *Támogatáspolitikai* tekintetben igazolódott a már adott német egyetemek közti ismert differenciálás: a DFG támogatási rangsorából már régóta az látszott, hogy a külső támogatások megszerzésének sikerességében jelentős a szóródás.⁵⁹ *Tartalmlilag* az új központi kihívás abban állt, hogy az egyetemeknek el kellett végezniük egy belső fókuszálást: ez a benyújtandó koncepció előfeltétele volt.

Felsőoktatási politika tekintetében a minőségileg homogén felsőoktatás (produktív) fikciójától való búcsú történt meg Németországban. Eddig a szövetségi államban minden egyetem egyenrangúnak számított. Ez fikció volt, de a végzősök számára kedvező: a munkaerőpiacon minden diploma egyforma

(57) Günter Bechtle: Innovation und Organisation: Ein immerwährendes Dilemma (Innováció és szervezet: egy örök téma.) Berliner Debatte Initial 3/1999., 43-49. old., itt 48. oldaltól.

(58) Horst Kern: Steuern durch Zielvereinbarungen (Célmegállapodások közti irányítás.) Thomas Oppermann (kiadó) Vom Staatsbetrieb zur Stiftung (Állami működéstől az alapítványig.) Göttingen, 2002., 83-91. old., itt 84. oldal.

(59) DFG: Förder-Ranking 2003. Institutionen - Regionen - Netzwerke. DFG-Bewilligungen und weitere Basisdaten öffentlich geförderter Forschung, Bonn, 2003; dies.: Förder-Ranking 2006. Institutionen - Regionen - Netzwerke. DFG-Bewilligungen und weitere Basisdaten öffentlich geförderter Forschung, Bonn, 2006. (Támogatási rangsor 2003. Intézmények - Régiók - Hálózatok. DFG-engedélyek és nyilvánosan támogatott kutatások további bázisadatai. Bonn, 2003. ugyanez: Támogatási rangsor 2006. Intézmények - Régiók - Hálózatok. DFG-engedélyek és nyilvánosan támogatott kutatások további bázisadatai. Bonn, 2006.)

kezdési esélyekkel birt. Különbséget esetleg csak szakfőiskolai és egyetemi végzettség között tettek, amennyiben kezdő fizetések a közalkalmazotti szférában eltértek (ezt azonban megkérdőjelezzük, és az új diplomákkal valószínűleg nem lehet tartósan megtenni). Az egyenlőség fikciójának azonban volt valós háttere is: Németországban szinte mindenütt átlagosan jól tanulókat képeztek (és képeznek), és ez az átlag nemzetközi összehasonlításban meglehetősen elismerésnek örvend.⁶⁰ A német egyetemek végzősei ugyan nem a legfiatalabbak, ezzel szemben önállóak.

Kommunikációpolitikai tekintetben a Kiválósági Kezdeményezés eredményei többfelé: először is láthatóvá tették a német egyetemeken belüli differenciálódást - anélkül, hogy azt lehetne állítani, ezt a differenciálódást a támogatási döntések pontosan leképezték volna. Hiszen, másodszor, támogatták a német egyetemi rendszer dichotóm felfogását: léteznek tehát csúcseyetemek, és másmilyenek, melyeknek „nem sikerült”, vagyis „nem jök”.⁶¹ Harmadszorra pedig a verseny sportjellegű eleme eddig nem ismert figyelem-felkeltési lehetőséget teremtett az egyetemek számára - anélkül, hogy a nyilvános figyelem a német felsőoktatás központi kérdése, vagyis strukturális alulfinanszírozása iránt növekedett volna. Negyedszer, a kiválóság fogalma beágyazódott a köztudatba és már messzemenően elfogadott politikai marketingfogalomná lépett elő: míg a politika az összetettebb minőségi koncepcióval alig tud kezdeni valamit, addig a kiválósághoz tudott találni a politikai marketing-kapcsolódási pontot.

Ezzel egyidejűleg azonban az egyetemek kommunikációs politikája is megváltozott. Egyfelől a „legnagyobb koponyákról”, „elitről”, „kiválóságról” hallani. Még a leggyengébben felszerelt egyetemről is szakadatlanul ezt tudjuk meg: „Csak a legjobbakat akarjuk, nálunk tanul a holnap elitje, a kiválóság pedig nem jelszó, hanem realitás.” A lelepukkantabb főiskola képviselőjének is azt kell állítania, hogy ott csak a legjobb hallgatók és a legokosabb tanárok kelljenek - merész kijelentés, mely, ha komolyan vennék, ahhoz vezetne, hogy egyetemek tucatjait zárják be, hiszen a legjobbak nem oda mennek.

Mindenképpen furcsa helyzet, ha túl sok egyetem indul ki abból, hogy egyrészt kiválóak, másrészt kiválóak maradnak. Rendszerint a vita eme két előfeltétele nem vagy nem teljesen igaz. Semmi esetre sem lehet minden egyetem kiváló. A valóban kiválóak sem minden tekintetben azok - nem feltétlenül *egyaránt* a kutatásban és az oktatásban, nem *minden* szakon és különösen nem felszereltségben. Végezetül, nem minden egyetem, amely esetleg ma kiváló, marad is az, az idők végezetéig. A kiválóságot nem úgy szerzik meg, hogy azontúl mindig tulajdonuk is marad, hanem minden esetben újra és újra meg kell szerezni. A versenyjelleghez tartozik, hogy eközben váltakoznak a győztesek és vesztesek.

A dolog lényegét tekintve azonban az összes vita valami másról szól, tudniillik a minőségről. A kiválóság eszerint a rendkívüliség megjelölése, a grandiózus átlagon felülisége, a mindentől pozitívan eltérőé. Csak ott lehet felismerni, ahol a „szokásos” minőségi jellemzők többsége egyértelműen átlagon felüli értékekkel bír. Ekkor a „kiválóság”, ha az nem, vagy nem csak egy felsőoktatási politikai kábitás része, minden esetben ködként alkalmazható: átlagon felüli, legmagasabb minőséget kell alatta érteni.

(60) A vizsgálat tárgyán kívül esnek azok a hallgatók, akik megszakítják tanulmányaikat, arányuk átlagban 24%, néhány (szel lemtudományi) szakon akár 46% is. Ez gondot jelent - nem minden egyes eset, hanem a nagy mennyiség maga. Egyrészt a nem elégséges forráskihasználás miatt, amikor a többé-kevésbé élvezett képzési élményből nem származik diploma, a hozzá kapcsolódó jogokkal, szakmai és bevételi lehetőségekkel együtt. Másrészt az életpálya-remények zátonyra futása miatt, amit a tanulmány megszakítása az egyén számára jelent.

(61) Egy példa erre a nyilvános hozzáállásra: a Kiválósági Kezdeményezés első fordulójának előválogatásán a Berlieni Humboldt Egyetemnek ugyan nem sikerült a jövőkonceptóját továbbjuttatnia, de azért „meggyőzte a szakértőket két nagyszerű kiválóság központtal. De mit kell hallania a nyilvánosságnak? 'Freie Uni esélyes, a Humboldt kiesett' - így egy újságcím.” (Torsten Harmsen: Die Elite-Debatte führt in die Irre. (Az elit-vita az örületbe visz.) Berliner Zeitung, 2006. 01. 24.)

Ebből a perspektívából a kiválóságot mint kiemelkedő tudományos javat, mint csúcsmínőséget jellemezhetjük. Ha úgy, mint a Kiválósági Kezdeményezés során, kutatásról van szó, akkor azt a minőséget jelöli mint teljesítmény szegmenst, amelyet az élenjáró kutatás, vagyis a legelső vonal jelez. Az így elterjedt felfogással szemben azonban az egyetemeknek nem csak a csúcsteljesítmény és a csúcsmínőség számít, hanem - és többségében - a mindennapi működés minősége.

Mindemellett a „kiválóság” továbbra is az alapvető kérdés, mikor az egyetemek megpróbálnak céljaik számára a nyilvánosság előtt és a politikai döntéshozóknál legitimitást szerezni. Akkor is elég különös ez, ha a marketing-elemet le is vonjuk belőle. Hiszen az egyetemek ezzel lemondanak annak esélyéről, hogy nagyrészt sikeresek legyenek: ha szinte mindenki kiváló akar lenni, akkor a legtöbb kudarcot vall saját igényei miatt. Végülis nem lehet mindenki grandiózusan átlag feletti - már csak azért sem, mert az átlag felettség meghatározásához az átlagos szolgáltatja a viszonyítási alapot. Ezt viszont a nagyon rossz és a nagyon jó közti szórásból számolják ki, és elosztják a vizsgált esetek számával.

Nem kell abból apológiát faragni, ha mindig az átlagra koncentrálunk. De a józan megbízhatóságra való törekvéshez az igények érdekében is szót kell emelni: megfelelő önértékeléssel kell kezdeni, amihez egy reális *erőségek/gyengeségek* elemzés igen hasznos lehet. A minőség elérése az egyetemeken mindig két dolgot jelent: egyfelől a fennálló átlagot biztosítani kell, vagyis annak süllyedését meg kell akadályozni, másfelől lehetővé kell tenni a norma túlteljesítését, illetve az attól való eltérést. A Kiválósági Kezdeményezés fontos következménye az is, hogy erre mindig emlékezni kell.

Az indító kérdés úgy hangzott, hogy a Kiválósági Kezdeményezés a rendes kutatástámogatás folytatása vagy egy támogatáspolitikai paradigmaváltás. Minden specifikus mozgásimpulzus esetében, amiket a verseny eredményezett, tudománypolitikailag ez a verseny egy folyamat olyan (megismételt) kicsúcsosodása volt, amely már a 90-es évek közepe óta tart. Több mint tíz éve alapján véve nő a program- és projektátogatás, és ennek megfelelően csökken az egyetemi finanszírozásban az alptámogatás aránya is. A Kiválósági Kezdeményezés része ennek a folyamatnak. További, ilyen, vagy olyan versenyek következnek majd. A paradigmátikus fordulatot nem a Kiválósági Kezdeményezés hozta magával, hanem a program- és projektátogatások eddig lappangó jelensége - mely leginkább azáltal válik problematikussá, hogy az egyetemi finanszírozásban hiánypótló lett az anyagi és pontról pontra megnevezhető megvonásokkal összefüggésben.

Az, hogy a strukturális alulfinanszírozottság mindig hozzágondolandó keretfeltételei közül valójában melyik tudományos támogatási mód eredményezte, illetve eredményezi a magasabb tudományos produktivitást, még nem tisztázott. Itt néhány kérdés még megválaszolásra vár, például, hogyan illeszkedik majd a különben is zajló, reputációhoz kötött tudományos verseny a formális versenyek célmeghatározásához és módszereihez? Hogyan fog a „céltől független” alapkutatás - vagyis a munkaintenzív szabadidő - a csoportképzésen kívül is úgy integrálódni a verseny mechanizmusába, hogy tartósan megkapja a szükséges esélyeit? Hogyan kellene a szervezet és innováció viszonyát alakítani az egyetemi működésben a domináns projektfinanszírozás feltételei mellett? Milyen innováció-fogalom rejlik ebben?

Mindebben a tudományos produktivitás terén végzett összehasonlító vizsgálat hasznos lenne. Ezt *előtte-utána* összehasonlításként lehetne megvalósítani - a meghatározó program- és projektátogatás felé fordulás előtt egyrészt, és utána másrészt. A kiválóság projektek 2011-es kiértékelése jó alkalom lenne arra, hogy ezt az *előtte-utána* vizsgálatot elvégezzék.